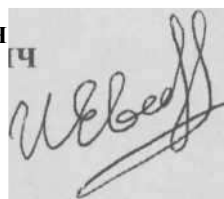

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І.І. МЕЧНИКОВА

ІВАНОВ ЄВГЕН ВАЛЕНТИНОВИЧ

ГЧ

УДК 94(497.2):327 "1985/1991"(043.3)

**ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
БОЛГАРІЇ В 1985 - 1991 рр.**

07.00.02 - Всесвітня історія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса - 2007

Реф
123324

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор,
ДЬОМІН Олег Борисович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
КРАПИВІН Олександр Васильович,
завідуючий кафедрою міжнародних
відносин і зовнішньої політики,
Донецький державний університет;

кандидат історичних наук, доцент
МІНОВА Марія Іллівна, завідувача
кафедрою соціальних наук,
Одеська державна академія холоду.

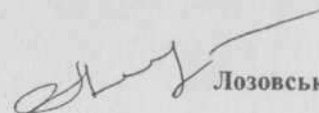
Провідна установа: Дипломатична академія України при Міністерстві
закордонних справ України (м. Київ).

Захист відбудеться "14" вересня 2007 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 41.051.08 по захисту дисертацій в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова (адреса: 65026, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (адреса: 65026, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий "11" серпня 2007 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат історичних наук, доцент

 Лозовський А. К.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Болгарія знаходиться на перетині важливих стратегічних шляхів з Азії до Європи. Міжнародні контакти, що здійснювались на її території завжди мали велике значення для цивілізаційного поступу, попри те, що Балканський півострів традиційно вважався однією з неспокійних геополітичних зон світу. Глобальні зміни відбулися в цьому регіоні у 80-ті - 90-ті рр. ХХ ст., коли комуністичні режими зруйнувались, зони впливу великих сил були переділені, відбулась війна у Югославії, яка спричинила її послідуєчий розпад і вихід на міжнародну арену нових держав тощо. Роль Болгарії у даних процесах була неоднозначною. Вона виступала, з однієї сторони, активним гравцем на міжнародній арені, відстоюючи свої національні інтереси, з іншої - була об'єктом політики великих держав світу, які мали свої зацікавленості на Балканах.

Вивчення історії Болгарії є одним із чільних напрямків у вітчизняній і зарубіжній історичній науці, зважаючи на те, що ця країна з давніх часів була невід'ємною частиною слов'янського світу і світової цивілізації, відіграла велику культурну та політичну роль. Її історичний розвиток у 1985 - 1991 рр. був позначений драматичними і важливими подіями, новими процесами і явищами. Фактично країна перейшла від однієї суспільної системи до іншої, побудувала нову зовнішньополітичну стратегію зближення із Заходом. Не дивлячись на певні складнощі, Болгарії вдалося реалізувати намічені плани, розпочати процес інтеграції у європейські політичні і економічні структури.

Актуальність теми. Закінчення Холодної війни, розпад ОВД та РЕВ, розвал СРСР на початку 90-х рр. ХХ ст., вихід на міжнародну арену багатьох нових країн, їх пошуки місця у міжнародній системі - все це вплинуло на хід історичного процесу, у певному сенсі, визначило долю людства. Роль та місце великих держав досить добре вивчена, але історія зовнішньої політики держав з обмеженими ресурсами та невеликою територією, як Болгарія, викликає все більший інтерес. Тим більше, що подібні середні країни чисельно переважають у сучасному світі. Дослідження форм та методів зовнішньополітичного співробітництва дає можливість проаналізувати широку практику міждержавної взаємодії, яка постійно застосовується у міжнародних відносинах.

Трансформаційні процеси у болгарському суспільстві знайшли широке відображення в історичній літературі, однак, потребують подальшого вивчення. Розвиток Болгарії в останній чверті ХХ ст., еволюція болгарської зовнішньої політики, розробка зовнішньополітичної стратегії та її реалізація на міжнародній

арені є малодослідженою проблемою, яка тривалий час залишалась поза увагою вітчизняної історіографії. З огляду на подібний стан вивчення теми уявляється актуальним її комплексне дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках комплексної наукової теми кафедри нової та новітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова "Питання нової та новітньої історії: глобальний та регіональний аспекти" (протокол № 241, держреєстрація № 0101U008294).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розкритті передумов та процесу розвитку зовнішньої політики Болгарії, відображенні її еволюції у 1985 - 1991 рр. У відповідності до поставленої мети були визначені такі завдання:

- показати місце Болгарії у системі європейських та світових міжнародних відносин середини 80-х - початку 90-х рр. XX ст.;
- вивчити історичні передумови та основи еволюції зовнішньої політики Болгарії;
- дослідити місце економічних та політичних аспектів у зовнішній політиці, накопичення договірно-правової бази двосторонніх відносин;
- визначити напрями, форми і методи співробітництва Болгарії з провідними країнами світу та її найближчими сусідами в політичній, економічній та науковій сферах;
- розглянути фактори трансформації зовнішньої політики Болгарії в умовах демократизації суспільства;
- виділити етапи розвитку болгарської зовнішньої політики.

Об'єктом дослідження виступає історія зовнішньої політики НРБ та Республіки Болгарії (з 1990 р.) в системі міжнародних відносин середини 80-х - початку 90-х рр. XX ст. *Його предметом* є відносини Болгарії з провідними країнами світу, а також з державами балканського регіону в 1985 - 1991 рр.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження є принципи історизму, науковості й об'єктивності, які дозволили розглянути еволюцію болгарської зовнішньої політики на тлі історичного розвитку Болгарії. Одним із загально-наукових методів, спільних з іншими науками, було використане порівняння для окреслення ступеня розвитку явищ, що відбувалися у болгарському суспільстві у даний період. Порівняльний аналіз сприяв отриманню науково обґрунтованих висновків на основі несхожості явищ та ситуацій, виділення особливостей зовнішньої політики Болгарії. Застосування проблемно-хронологічного методу дозволило зробити аналіз зазначених проблем

у їх хронологічній послідовності. Використання принципів діалектичної взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного дало змогу визначити взаємозв'язки і причинну зумовленість явищ у розглянутий період. Системний аналіз та логічний метод стали інструментами дослідження фактичного матеріалу.

Хронологічні рамки історичного дослідження охоплюють 1985 - 1991 рр. В цей період розпочалась трансформація від тоталітарного до демократичного суспільства, від планової до ринкової економіки, відбувся злам старих зовнішньополітичних пріоритетів, були вироблені нові підходи у проведенні зовнішньої політики Болгарії, намітилось розширення можливостей громадянського суспільства впливати на зовнішньополітичний курс країни. Нижня хронологічна межа співпадає з переглядом головних засад зовнішньої політики НРБ, початком переходу від радянськоорієнтованої зовнішньої політики до політики національного інтересу, який розпочався у квітні - травні 1985 р. Верхня - кінець 1991 р., співвідноситься з початком входження Болгарії до західної сфери впливу після краху організаційних структур радянського блоку - ОВД, РЕВ та розпадом СРСР. У межах цього часу можна відповісти на питання про еволюцію зовнішньої політики Болгарії, напрямок і кінцевий результат змін у болгарському суспільстві та їх вплив на зовнішню політику Софії.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційного дослідження полягає у наступному:

- вперше в українській історіографії здійснено комплексний конкретно-історичний аналіз процесу еволюції болгарської зовнішньої політики середини 80-х - початку 90-х рр. XX ст.;
- в науковий обіг введені архівні джерела зовнішньополітичної діяльності Болгарії;
- висвітлені форми, методи та напрями реалізації зовнішньополітичної стратегії Болгарії;
- показано вплив внутрішніх та зовнішніх факторів, у тому числі, демократизації болгарського суспільства та політики провідних держав світу на формування нових засад зовнішньої політики Болгарії; з'ясовані етапи еволюції зовнішньої політики Болгарії у 1985 - 1991 рр.

Практичне значення роботи полягає у тому, що вона сприятиме подальшому дослідженню проблем всесвітньої історії, міжнародних відносин, а також відтворенню системної картини історії міжнародних відносин наприкінці XX ст. Основні положення, узагальнення і висновки роботи, зібраний фактичний

матеріал можуть бути застосовані для підготовки підручників, навчально-методичних посібників та навчальних загальних і спеціальних курсів з історії Болгарії, всесвітньої історії.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені автором на наукових конференціях, в тому числі міжнародній конференції “Каразінські читання” (квітень 2004 р., Харків), міжнародній конференції “Інтелігенція та влада” (березень 2006 р., Одеса), регіональній конференції “Європа: історичні контури еволюційного шляху” (травень 2004 р., Первомайськ), IV міжнародному семінарі “Університетські читання і дослідження з болгарської історії” (травень 2006 р., Болгарія, м. Смолян), всеукраїнській науково-практичній конференції “Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин” (квітень 2006 р., м. Луганськ).

Публікації, в яких відображено різноманітні аспекти дисертаційного дослідження нараховується шість, з них чотири - у фахових виданнях з історичних наук, що відповідають вимогам ВАК України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків, списку використаних джерел і літератури. Загальний обсяг дисертації становить 196 сторінок. Список використаних джерел та літератури налічує 390 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність, показано зв'язок роботи з науковими програмами, визначено об'єкт і предмет дослідження та його хронологічні рамки, сформульована мета і завдання, розкриті методи дослідження, наукова новизна та практичне значення.

У першому розділі “Джерельна та історіографічна база дослідження”, який складається з двох підрозділів, охарактеризовані джерела, на основі яких виконано дисертаційну роботу, а також проаналізовано стан наукових досліджень проблеми. Джерельну базу дисертації складають різноманітні за походженням та характером джерела, пов'язані із зовнішньополітичною діяльністю НРБ. У дисертаційному дослідженні введено до наукового обігу ряд матеріалів із архівних державних установ Болгарії, в яких знаходяться документи зовнішньої політики: Центрального державного архіву Республіки Болгарія і Дипломатичного архіву Міністерства зовнішніх справ Республіки Болгарія. Вони становлять основний масив джерельних матеріалів, використаних у роботі і дозволяють дослідити механізм прийняття і реалізації зовнішньополітичних рішень. Найбільш показовою з даної точки зору є дипломатична переписка

міністра зовнішніх справ НРБ П. Младенова і державного секретаря США Д. Бейкера.

Опубліковані матеріали розділяються за ознаками походження на п'ять груп. Перша включає офіційні державні документи (рішення Народних зборів, постанови уряду, документи МЗС). В Конституції Республіки Болгарія визначено механізм функціонування зовнішньополітичних органів країни. Серед опублікованих державних документів виділяється ґрунтовна збірка „Радянсько-болгарські відносини. 1983 - 1986. Документи і матеріали”. Її аналіз дозволяє простежити розвиток відносин між Софією і Москвою, інтеграцію в економічній сфері та взаємодію в межах РЕВ, політичну взаємодію в рамках ОВД, спільні акції на зовнішній арені тощо. Важливу інформацію містить збірка документів „Болгарія і Румунія. 1879 - 2000”, яка вміщує болгарсько-румунські двосторонні угоди, домовленості, конвенції і протоколи. Особливу цінність представляють договори, на основі яких розвивалися відносини Болгарії та країн світу у другій половині 80-х рр., що передбачали широке співробітництво у різних сферах. Вони представлені, головним чином, публікаціями в поточних виданнях.

Джерелом, яке дозволило по-іншому поглянути на болгарсько-радянські відносини, стали колись секретні державні документи, опубліковані в болгарському журналі “Факел”. Вони містять цінні відомості щодо переговорів радянського і болгарського керівництва та розкривають моменти співпадіння і розходження позицій нового лідера СРСР М. Є. Горбачова із вищою партійно-державною елітою Болгарії.

Серед матеріалів МЗС Болгарії знаходяться виступи керівників цього міністерства, насамперед, міністра закордонних справ П. Младенова, присвячені актуальним проблемам зовнішньої політики Болгарії. Ряд зовнішньополітичних кроків викликав на державному рівні багато дискусій й існувала необхідність роз'яснювати широкому загалу офіційну лінію. Серед них можна назвати проблеми, пов'язані із розбросням, співробітництвом балканських країн, взаємодією в РЕВ тощо.

До другої групи опублікованих джерел належать партійні документи. У дисертаційній роботі були насамперед використані матеріали, пов'язані із діяльністю комуністичних партій Болгарії та СРСР, бо саме вони визначали головні напрямки зовнішньої політики НРБ.

Політичні твори та виступи керівників Болгарії і СРСР відносяться до третьої групи опублікованих джерел. Велике значення мають численні публікації Т. Живкова, що видавались у Болгарії великими накладками. Особливо інформативними виявились ті публікації, в яких генеральний

секретар ЦК БКП обґрунтував політичну позицію країни, визначив ворогів та друзів на міжнародній арені, пояснив стратегічні цілі НРБ.

Не менше значення, ніж твори Т. Живкова для розуміння геополітичних процесів та змін у зовнішній політиці Болгарії мають праці М. С. Горбачова. Позиція радянського керівництва виявилась вирішальною для долі так званої соціалістичної співдружності і, відповідно, для Болгарії.

Промови Ж. Желева, написані в той час, коли він був одним із провідних лідерів опозиції, становлять великий інтерес, так як дають змогу проаналізувати формування зовнішньополітичних пріоритетів майбутнього президента Болгарії. У виданні „Політичні промови”, що складається з публічних виступів, Ж. Желев виклав своє бачення майбутнього зовнішньої політики країни, яке полягало у віддаленні від СРСР та євроінтеграції як безальтернативного курсу Болгарії.

Мемуари та свідчення очевидців подій становлять четверту групу джерел. У дисертаційній роботі були використані мемуари Т. Живкова, М. С. Горбачова, К. Чакирова, Ж. Желева тощо. Вони розкривають механізм взаємодії політичних еліт НРБ і СРСР, а також особисті мотиви, якими керувались лідери при формуванні зовнішньої політики Болгарії.

Болгарська і радянська преса складають п'яту групу виданих джерел. Друкованим органом ЦК БКП була газета „Работническо дело”, яка висвітлювала міжнародні події і давала їх офіційну інтерпретацію. Профспілкові газети “Труд”, “Дума”, “Борба” намагалися рівнятися на „Работническо дело”, а деякі з них прагнули використати ту обставину, що їх публікації відставали від поточних подій на декілька днів. Це давало змогу не просто повторити матеріали „Работническо дело”, а й провести ретельний аналіз, звернути на важливі події більше уваги. Одним з основних напрямів болгарської зовнішньої політики, який висвітлювали профспілкові журналісти, була балканська політика НРБ. Газета „Борба” репрезентувала регіональну пресу і була виданням Великотирнівського об'єднання профспілок. Її колектив докладно відстежував важливі прояви болгарсько-радянського співробітництва. Велика увага присвячувалась проблемам перебудови, як в Болгарії, так і в СРСР.

Наукове вивчення зовнішньополітичних проблем історії Болгарії розпочалося ще в другій половині 80-х рр. В історіографії склалося три основних напрями. До першого можна віднести праці болгарських науковців, до другого - радянських вчених, а до третього - істориків Заходу. До початку 90-х рр. ХХ ст. найбільш близькими за оцінками зовнішньої політики були болгарська і радянська наукові школи. Вони всіляко підкреслювали значимість і необхідність

розвитку болгарсько-радянських зв'язків, із спільних ідеологічних позицій висвітлювали події, що відбувалися на міжнародній арені. З моменту проголошення перебудови в СРСР вони почали віддалятися одна від одної, що було спричинено політичними обставинами. Ряд болгарських істориків середини - другої половини 80-х рр. такі як Л. Балцар, К. Друмев, З. Захарієв займались проблемами європейської безпеки. Показовими були роботи С. Александрова, в яких пропагувались ідеї нового політичного мислення в СРСР та Болгарії.

Після 1991 р. ситуація в болгарській історіографії докорінно змінилась. На перший план вийшла проблема еволюції відносин із країнами Заходу. І. Тодоров позитивно оцінював розвиток зв'язків з Німеччиною. Він наполягав, що болгарсько-німецькі відносини є перспективними і взаємовигідними. П. Дерглієв виклав своє бачення зовнішньої політики Болгарії в цілому, в якій є місце моральним та юридичним нормам.

С. Михайлов і О. Загаров присвятили свої праці осмисленню причин, ходу і результатів “відроджувального процесу” в контексті відносин з Туреччиною. І. Дімітров оцінив розвиток зовнішньої політики Болгарії після 1989 р. як тяжке випробування для країни. С. Александров і М. Мейнардус вперше в історіографії висвітлили загальні тенденції розвитку зовнішньої політики НРБ 1955 - 1996 рр. Серед комплексних досліджень, присвячених вивченню взаємовідносин балканських країн, виділяється книга А. Христукудіса. Важливе місце в ній приділено міжнародним регіональним ініціативам та балканському процесу. Сучасний рівень болгарської історіографії зовнішньої політики НРБ представлений монографією І. Басвої та С. Калінової, в якій розглянуто спроможності Болгарії приймати участь у глобальних історичних процесах, що відбуваються в сучасну епоху.

Серед радянських науковців, що займались проблемами зовнішньої політики Болгарії провідне місце займав П. С. Сохань, який дослідив основні напрямки співробітництва по осі НРБ - СРСР. Він доводив, що для Болгарії відносини з СРСР були головним пріоритетом зовнішньої політики, необхідною ланкою для успішного розвитку народного господарства.

У СРСР в середині 80-х рр. видавалося багато літератури, присвяченій болгарсько-радянському співробітництву, по цій темі проводилися конференції болгаристів. Питанням болгарсько-радянських відносин присвятили публікації В. П. Аврамов, В. П. Валентиненко, В. І. Висоцький, О. Б. Дьомін, М. Іщенко, М. Карпал, В. К. Крашенніков, В. В. Крутіков, Д. Б. Мельцер, Г. М. Попов, Л. Л. Прокопенко, А. Я. Циганенко, А. І. Черній, А. Г. Чуприна та інші. М. В. Знаменська приділила увагу діяльності суспільних

організацій у розвитку болгарсько-радянського співробітництва, які реально сприяли укріпленню болгарсько-радянських відносин. І.В.Кузнецова опублікована монографію про роботу товариств дружби соціалістичних країн. Питання зовнішньої політики Болгарії також піднімав у своїх статтях М. Іванов.

Вивчення історії Східної Європи в кінці ХХ - на початку ХХІ ст. продовжувалось як в Росії, так і в Україні. Однак, до болгарської проблематики 80-х рр. ХХ ст. вчені почали звертатись тільки з другої половини 90-х рр. Л. М. Светлорусова висвітлила окремі аспекти побудови відносин між посткомуністичною Болгарією і провідними військово-політичними організаціями Західної Європи - ЄС і НАТО. Зовнішню політику Болгарії в контексті гострого протиборства балканських країн розглянув О. П. Сальков.

С. Л. Валева написала декілька розділів узагальнюючого дослідження з історії Болгарії другої половини ХХ ст. Вона наголосила на тому, що перехід до західної зони впливу відбувся на основі консенсусу всіх політичних сил, в умовах пошуків болгарським суспільством нової ідентичності. Тобто, долучення Болгарії до європейських політичних, економічних та воєнних структур було процесом, що зумовлювалося внутрішнім розвитком країни.

В Україні зовнішню політику Болгарії тривалий час розглядали в контексті взаємовідносин супердержав. У такому ключі у своїй дисертації провела аналіз концепцій сучасної американської політології

О. І. Брусиловська. Концептуальне осмислення останньої фази Холодної війни та її результатів здійснив І. М. Коваль. Автор проаналізував історіографічний доробок теми, виклав перипетії глобальних зрушень 1989 - 1999 рр.

В. І. Бур дяк, розглядаючи питання болгарської політичної культури, висвітлила деякі аспекти зовнішньої політики Болгарії. Зокрема, вона відмітила гостроту болгарсько-турецького конфлікту, спричиненого "відроджувальним процесом". Більш важливі тези автора щодо взаємозв'язку болгарської політичної культури та зовнішньої політики держави.

В дослідженнях М. І. Мілової показано, що міжнародний імідж Болгарії у 80-х рр. значною мірою заважав позитивним тенденціям її розвитку. Вона дотримується думки, що однією з причин охолодження болгарсько-радянських відносин було бажання М. С. Горбачова завадити зближенню Софії і Бонна.

В західній історіографії тема практично спеціально не вивчалась. В публікаціях А. Л. Хореліка, К. Гаті, В. В. Ростова, М. Мандельбаума, С. Біалера, Р. Легвольда зовнішня політика НРБ поставала в контексті взаємовідносин СРСР та Східної Європи. В роботах із загальних проблем

міжнародних відносин таких відомих авторів як Ж.-Б. Дюрозель та П. Кальвокорессі присутнє визнання того, що болгарсько-радянські відносини багато в чому розвивались у відповідності до позиції Т. Живкова, який на словах схвалював починання М. С. Горбачова, а на ділі - гальмував їх.

Д. Ротшильд звернувся до проблеми формування зовнішньої політики Болгарії після Другої світової війни. Він дійшов висновку, що болгарська модель зовнішньої політики була побудована у відповідності до її історичних традицій, які пов'язували її з СРСР. Після розвалу соціалістичної системи Болгарія змінила пріоритети, тому що, як вважає Д. Ротшильд, в рамках західної зони впливу вона могла повніше відстоювати національні інтереси.

Р. Крамптон присвятив історії Болгарії спеціальну роботу, у якій лише заторкнув проблеми зовнішньої політики країни. Він відмітив заслуги П. Младенова, який заклав основи для відкритості у зовнішній політиці. Автор позитивно оцінив розв'язання проблем, пов'язаних із "відроджувальним процесом" у Болгарії.

Отже, наявність достатнього масиву джерел та літератури щодо еволюції зовнішньої політики Болгарії дала можливість комплексно розглянути обрану тему і вирішити поставлені завдання.

Другий розділ "Зовнішня політика Болгарії в 1985 - кінці 1987 рр.: відповідь на виклики на міжнародній арені", розділено на п'ять підрозділів. Перший підрозділ присвячено розвитку радянськоорієнтованої зовнішньої політики НРБ. Багато років болгарські керманічі керувались у міжнародних справах блоковими міркуваннями. Т. Живков прагматично використав можливості, які відкрились в період розрядки, для укріплення авторитету НРБ. В середині 80-х рр. назріли економічні і політичні передумови активізації зовнішнього курсу НРБ по відношенню до західноєвропейських країн.

Другий підрозділ присвячено інтеграції між НРБ і СРСР. Співробітництво країн у 1985 - 1987 рр. набуло нових форм. Розвивались старі і започатковувались нові спільні підприємства, підтримувався активний діалог наукових установ. В же той час М. С. Горбачов розпочав реформування відносин СРСР із східноєвропейськими партнерами, поклав усю відповідальність за стан справ в країнах Східної Європи на комуністичні партії, які їх очолювали. В НРБ настоєжено сприйняли ці кроки радянського керівника, так само як і спроби швидкої перебудови суспільної системи.

У третьому підрозділі проаналізовано болгарсько-американські відносини в період їх загострення в 1985 - 1987 рр. В цей час СІНА піддавали НРБ критиці при будь-якій нагоді. Серед звинувачень були порушення Болгарією прав людини, торгівля наркотиками і зброєю, підтримка міжнародного тероризму.

Проте, економічні, наукові і культурні зв'язки між країнами продовжували розвиватись. Американська політична еліта поступово відмовлялась від конфронтаційного курсу і переходила до диференційованої моделі, яка передбачала визначення самостійності зовнішньої політики НРБ по відношенню до СРСР, а також її готовності до співпраці. НРБ і США зробили реальні кроки назустріч одна одній. Це пояснювалось, з одної сторони, прагненням Вашингтону розширити свій вплив на Балканах, а з другої - бажанням Софії всебічно розвивати відносини із супердержавою.

У четвертому підрозділі розглядаються відносини із провідними європейськими капіталістичними країнами: Німеччиною, Великобританією, Францією тощо. Болгарія була поза фокусом зовнішньої політики Франції і Великобританії, відносини з ними розвивались в умовах протистояння світових систем. НРБ намагалась лавірувати між ними, відстоюючи свої інтереси на міжнародній арені. У відносинах з країнами Європи Болгарія використовувала практично всі можливості співробітництва: економічні, політичні і науково-культурні. Однак, болгарським дипломатам не вдалося вивести співробітництво з ними на бажаний для Софії рівень. Особливим партнером для НРБ традиційно залишалась ФРН, масштаби співробітництва з якою значно перевищували показники у відносинах з іншими країнами. Успішно розвивались відносини з Австрією, Норвегією, Швецією. Активізувались болгарсько-італійські і болгарсько-іспанські відносини.

Балканській політиці Софії присвячений п'ятий підрозділ. Болгарсько-турецький конфлікт, спричинений "відроджувальним процесом", започаткованим у середині 80-х рр. у Болгарії, став одним з факторів дестабілізації на Балканах. Він негативно вплинув на міжнародний імідж НРБ та призвів до наростання напруженості із світовим співтовариством. Відносини з Грецією розвивались досить активно. Однак, рівень зв'язків НРБ із Албанією, Югославією і Румунією не відповідав можливостям країн.

У третьому розділі "На шляху до нових орієнтирів у зовнішньополітичній діяльності", що складається з п'яти підрозділів, досліджено розвиток зовнішньої політики Болгарії в 1988 - 1989 рр. У першому підрозділі аналізується вплив нового мислення М. С. Горбачова на болгарську зовнішню політику, що призвів до потепління відносин із Заходом. В цей час в НРБ з'явилися дисидентські організації, які виступили проти авторитарного режиму Т. Живкова. Їх керівникам вдалося налагодити контакти із західними країнами і добитись певних успіхів.

В даний період НРБ продовжувала активно розвивати відносини із СРСР, вивченню яких присвячено другий підрозділ. Взаємодія Москви й Софії ознаменувалась появою кризових явищ, пов'язаних із скороченням прямої допомоги СРСР. Ряд кроків з боку НРБ, направлених на активізацію співробітництва не принесли очікуваних результатів. Реальна картина болгарсько-радянських відносин все більше ускладнювалась.

У третьому підрозділі увага зосереджена на розвитку політичних, економічних і наукових зв'язків НРБ із США. В болгарсько-американських відносинах з'являється тенденція до нормалізації. НРБ і США почали конкретне обговорення проблем двосторонніх відносин. Болгарські дипломати визнали, що умовою нормалізації діалогу із Вашингтоном було врегулювання болгарсько-турецького конфлікту.

У четвертому підрозділі досліджені відносини із західноєвропейськими країнами, які в 1988 - 1989 рр. були відмічені активізацією політичного діалогу. Німеччина, Франція і Великобританія надали моральну підтримку опозиції і закликали до реформ. Зрушення відбулись у економічному і науковому співробітництві зі Швейцарією, Швецією, Норвегією. В цих країнах активно діяли організації болгарської діаспори, які сприяли налагодженню економічної і наукової взаємодії.

П'ятий підрозділ присвячено балканській політиці, яка активізувалась внаслідок результативної зустрічі міністрів закордонних справ балканських країн у Белграді в 1988 р. Між її учасниками була досягнута домовленість щодо загальнобалканського співробітництва. Представники Албанії, Болгарії, Греції, Румунії, Туреччини і Югославії узгодили між собою принципи співробітництва, що ґрунтувались на рівності, дотриманні міжнародних угод, балансі взаємовигідних інтересів. Болгарсько-турецький конфлікт було поступово розв'язано дипломатичними методами, хоча уряд Болгарії протривав визнання турецькомовної меншини.

Четвертий розділ "Поворот у зовнішній політиці Болгарії в 1990 - 1991 рр." складається із п'яти підрозділів. У першому з них проаналізовано основні аспекти внутрішнього розвитку Болгарії, які вплинули на відхід від радянськоорієнтованої моделі зовнішньої політики і формування та реалізацію нового зовнішньополітичного курсу. Авторитарна система Т. Живкова була зламана. Опозиція заснувала Союз демократичних сил, який проголосив курс на швидку євроінтеграцію.

Зростання антирадянських настроїв у Східній Європі і економічний спад в країнах соціалістичної системи негативно вплинули на болгарсько-радянські відносини, які простежені у другому підрозділі. Після усунення Т. Живкова

не відбулося стрімкого повороту у болгарсько-радянських відносинах. Декларувалося, що вони залишаються “дружніми і братніми”. Однак, внаслідок зламу старих економічних зв'язків, який був спричинений економічними негараздами в соціалістичній системі та РЕВ, їх довелося налагоджувати на новій, прагматичній основі. До цього болгарський і радянський політикуми виявилися неготовими. У Болгарії широкого розповсюдження набули ідеї Ж. Желєва, який вважав, що країна повинна дистанціюватись від СРСР. Затягаєсь переговори щодо поновлення союзного договору між СРСР і Болгарією. Внаслідок геополітичного відступу СРСР Болгарія все більше дрейфувала до західної зони впливу.

У третьому підрозділі розглянуто еволюцію болгарсько-американських відносин у 1990 - 1991 рр. Вони досягають значного прогресу, особливо в політичній сфері. Цьому сприяла прозахідна позиція Болгарії під час конфлікту Іраку і Кувейту, а також загальна демократизація країни. Однак, не всі можливості для співробітництва Софії та Вашингтону були використані. Американська адміністрація вважала за краще дочекатись проведення реальних економічних реформ і демократичних перетворень. В даний період був закладений фундамент для подальшої взаємодії в рамках НАТО, почалися консультації з цього питання.

Розвиток відносин Болгарії і країн Західної Європи показано у четвертому підрозділі. Західний світ стримано відреагував на зміни у Болгарії і вимагав стрімких економічних реформ, які нелегко проходили в країні. Франція і Великобританія зайняли очікувальну позицію щодо демократичних перетворень в Болгарії. Це загальмувало входження країни до європейських структур. Велику допомогу Болгарії в даний період надала Німеччина, яка підтримала демократизацію країни.

В п'ятому підрозділі розглядається політика Болгарії на Балканах. Міжнародний клімат у регіоні значно погіршився внаслідок дезінтеграції Югославії, що сприяло відновленню старих етнічних протиріч між балканськими державами. Так, Болгарія підтримувала Македонію у її прагненні до незалежності, що призвело до напруження відносин із Грецією. Відносини з Албанією і Румунією загальмувались в результаті складної внутрішньої обстановки у цих країнах. З початком демократизації у Болгарії протиріччя болгарсько-турецьких відносин згладились. Розпочався поступовий перехід до взаємоприйнятних відносин, на основі принципів міжнародного безблокового спілкування.

У **висновках** узагальнено основні результати дисертаційного дослідження. Вони зводяться до наступних положень.

Основні вектори зовнішньополітичної активності НРБ другої половини ХХ ст. були закладені після Другої світової війни. Головними для Софії стали болгарсько-радянські відносини. Саме вони визначали “обличчя” зовнішньої політики НРБ. Культурна, мовна та історична близькість болгарського та східнослов'янських народів була однією з передумов розвитку болгарсько-радянських відносин. Суттєвим фактором зближення виступала ідеологічна єдність БКП і КПРС, спорідненість комуністичних, політичних еліт.

У зовнішньополітичній діяльності НРБ можна виділити три етапи: перший - 1985 - 1987 рр., другий 1988 - 1989 рр. і третій - 1990 - 1991 рр. Перший етап характеризувався пріоритетом, який уряд НРБ надавав болгарсько-радянським відносинам, другий - загостренням протиріч між болгарським і радянським керівництвом і зміною змісту співробітництва між країнами, а також розширенням зв'язків із Заходом. На третьому етапі Болгарія опинилася в стані переходу із радянської сфери впливу до сфери впливу Заходу. Болгарська зовнішня політика пройшла в цей час значний шлях від безумовної орієнтації на соціалістичний світ і СРСР до початку інтеграції в західноєвропейські політичні, економічні та військові структури. Важливим чинником зміни зовнішньополітичного курсу Болгарії стали демократичні перетворення в країні.

У 1985 - 1987 рр. стратегічне партнерство з СРСР продовжувало розвиватися і розширюватися на різних рівнях: урядовому, міжвідомчому в рамках прямих зв'язків між підприємствами і установами, а також у структурах РЕВ і ОВД. М. С. Горбачов відмовився від “доктрини Брежнєва”, яка передбачала безумовну підтримку комуністичних партій у Східній Європі. СРСР почав планомірно згортати пряму економічну допомогу НРБ. Для того, щоб компенсувати втрату джерела кредитів, дешевої сировини і енергетичних ресурсів болгарська сторона виступила із низької економічних ініціатив, більшість з яких була підтримана Москвою. Проте, у 1990 - 1991 рр. болгарсько-радянські політичні відносини опинились у стані стагнації, а економічні зв'язки були зруйновані впливом ринкових відносин. Налагоджувати діалог з Москвою довелося президенту Болгарії Ж. Желєву. Йому вдалося добитись добрих умов для розвитку економічного обміну на основі прагматичних інтересів обох країн, а також зберегти пільги для болгарських студентів, що навчалися в СРСР. Розвал ОВД і РЕВ, швидкий перехід до ринкових відносин у соціалістичних країнах, поступове входження Болгарії у сферу впливу Заходу виявились основними передумовами зламу пріоритетних відносин між Софією і Москвою у 1990 - 1991 рр.

Іншими найважливішими векторами була політика Болгарії по відношенню до своїх сусідів на Балканах і відносини з капіталістичним світом, передусім із США. Економічне і наукове співробітництво по всім векторам стало необхідним для нормального розвитку Болгарії. У відносинах із Західною Європою у 1988 - 1989 рр. намітилось потепління. Особливий прогрес був досягнений у відносинах з Парижем після візиту Ф. Міттерана, хоча західноєвропейські країни активізували підтримку відцентрового, опозиційного руху і це викликало обґрунтовану підозрілість у Т. Живкова. Західний вектор у зовнішній політиці Софії з початку 1990 р. став домінуючим. Одна з особливостей зовнішньої політики Болгарії полягала у зближенні з Німеччиною. Сторони реалізовували спільні проекти в економічній, науково-технічній і культурно-освітній сферах. Прогрес у відносинах між Софією і Бонном призвів до підписання 9 жовтня 1991 р. Договору про дружбу і співробітництво, що став доказом високого рівня болгарсько-німецьких зв'язків.

Болгарсько-американські відносини у 1985 - 1987 рр. значно загострилися в контексті загального наступу США на соціалізм. Американські керівники і дипломати піддали Болгарію гострій критиці за порушення прав людини, які мали місце під час насильницького перейменування мусульманського населення. Однак, в 1988 - 1989 рр. болгарсько-американські відносини досягли значного прогресу. Сторони перейшли від відкритої конфронтації до конкретного обговорення проблем, які заважали розвитку відносин між Софією і Вашингтоном, було налагоджено постійний діалог між керівництвом Болгарії та США. Після усунення від влади Т. Живкова, який для американського політикуму уособлював тоталітарну систему, розпочався новий етап у болгарсько-американських відносинах. З одної сторони, США надали значну підтримку політичним і економічним реформам у Болгарії, з іншої - сприяли створенню передумов для входження країни до західної зони впливу.

Показовою для зовнішньої політики НРБ була балканська політика. Історично так склалося, що найбільш добросусідські відносини Болгарія мала з Грецією і Румунією. Албанія була дещо поза фокусом зовнішньої політики НРБ, так як займала у міжнародних відносинах особливу позицію. Болгарсько-югославські відносини були більш дружніми. Сторони намагалися вийти за рамки ідеологічних розбіжностей та міждержавних протиріч і демонстрували готовність до активного співробітництва.

Болгарсько-турецькі відносини характеризувались кризовими явищами, які з 1984 р. у зв'язку з "відроджувальним процесом" переросли у

конфронтацію. В 1989 - 1991 рр. болгарським дипломатам вдалося нормалізувати діалог з Туреччиною. Це покращило міжнародний імідж Софії. Однак, загострилися відносини із Грецією і Югославією внаслідок прагнення Македонії до незалежності. Болгарія надала їй моральну та політичну підтримку і зуміла розширити свій вплив на цю республіку. Болгарсько-румунські і болгарсько-албанські відносини еволюціонували від співробітництва до стагнації, що стало результатом кризових явищ у Румунії та Албанії.

Таким чином, зовнішня політика Болгарії періоду 1985 - 1991 рр. пройшла значний шлях трансформації внаслідок цілого комплексу внутрішніх та зовнішніх факторів. Орієнтація на СРСР та соціалістичний блок відійшла в минуле. Замість цього постала проблема швидкої євроінтеграції, побудови нової зовнішньої політики, спрямованої на захист національних інтересів Болгарії.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА ВИСНОВКИ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Іванов С. В. Влада і демократизація суспільства в Народній Республіці Болгарія (1985 - 1989 рр.) // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. - Вип. 34. - Чернігів, 2006. - № 4. - С. 156-159.
2. Іванов С. В. Годор Живков про зовнішню політику Болгарії в 70-ті - 80-ті рр. XX ст. // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Науки: економіка, політологія, історія. - Одеса, 2006.- № 3 (23). - С. 100 - 107.
3. Іванов С. В. Політичні та економічні відносини Болгарії і США в 1985 - 1989 рр. // Науковий вісник /- Одеський державний економічний університет. Науки: економіка, політологія, історія. - Одеса, 2006. - № 14 (34). - С. 168 - 174.
4. Іванов С. В. Основні тенденції розвитку українсько-болгарських відносин в кінці XX ст. // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Науки: економіка, політологія, історія. - Одеса, 2006. - № 17 (37). - С. 101 - 106.
5. Іванов С. В. Відносини Болгарії та Франції в період 1985 - 1991 рр.// Одеська болгаристика. - № 3-4. - Одеса, 2005 - 2006. — С. 31-34.
6. Іванов С. В. Відносини НРБ і ФРН в 70-х - на початку 90-х рр. XX ст. // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 2. - Луганськ, 2006. - С. 75 - 77.

АНОТАЦІЯ

Іванов Є. В. Еволюція зовнішньої політики Болгарії в 1985 -1991 рр.

- Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 — Всесвітня історія. - Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. - Одеса, 2007.

В дисертації на основі архівних матеріалів з Центрального державного архіву Республіки Болгарія і Дипломатичного архіву Міністерства зовнішніх справ Республіки Болгарія, а також опублікованих джерел і літератури комплексно досліджено еволюцію зовнішньої політики Болгарії в 1985 - 1991 рр., та виділено її основні етапи: 1985 - 1987 рр., 1988 - 1989 рр., 1990-1991 рр. Висвітлено розвиток відносин країни в політичній, економічній та науковій сферах з провідними державами світу: СРСР, США, ФРН, Францією, Великобританією тощо. Проаналізовано переорієнтацію зовнішньої політики Болгарії на ЄС і НАТО в 1989 - 1991 рр. внаслідок впливу економічних, політичних та міжнародних факторів. Простежено трансформацію зовнішньої політики НРБ на Балканах, міждержавні протиріччя, що впливали на зовнішньополітичний курс країни, співробітництво балканських країн.

Ключові слова: Болгарія, СРСР, США, Західна Європа, Балкани, зовнішня політика, співробітництво, болгарсько-турецький конфлікт, НАТО, РЕВ.

АННОТАЦИЯ

Иванов Е. В. Эволюция внешней политики Болгарии в 1985 -1991 гг.

- Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 — Всеобщая история. — Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. - Одесса, 2007.

В диссертации на основе архивных материалов из Центрального государственного архива Республики Болгария и Дипломатического архива Министерства иностранных дел Республики Болгария, а также опубликованных источников и литературы комплексно исследована эволюция внешней политики Болгарии в 1985 - 1991 гг., выделены ее основные этапы: 1985 - 1987 гг., 1988 - 1989 гг., 1990 - 1991 гг.

Освещено развитие отношений страны в политической, экономической и научной сферах с ведущими государствами мира: СССР, США, ФРГ, Францией, Великобританией и другими. Охарактеризована специфика развития внешней

политики Болгарии на каждом из этапов ее эволюции. В период 1985 - 1987 гг. СССР играл роль ведущего внешнеполитического и экономического партнера НРБ, что было обусловлено глубокими традициями всестороннего сотрудничества Софии и Москвы, которые окрепли после Второй мировой войны. Однако, вследствие действия различных факторов болгарско-советские отношения стали охлаждаться в 1988 - 1989 гг., что привело к их существенному пересмотру в 1990 - 1991 гг.

Стабилизация отношений с США и развитие контактов с Западной Европой имела большое значение для Болгарии в 1988 - 1989 гг. В этот период усилия болгарской дипломатии были направлены на создание позитивного международного имиджа страны. Министру иностранных дел Болгарии П. Младенову удалось наладить постоянный диалог с высшим руководством США, укрепить позитивные тенденции сотрудничества с западноевропейскими странами.

В диссертации проанализирована переориентация внешней политики Болгарии на ЕС и НАТО в 1989 - 1991 гг. в результате проявления новых экономических, политических и международных факторов, изменения геополитической ситуации на международной арене. Западные государства активно поддерживали реформы в Болгарии, оказали экономическую помощь, что повлияло на выбор внешнеполитической ориентации.

Дисертантом прослежена трансформация внешней политики НРБ на Балканах. В этом регионе отношения между соседями были омрачены глубокими межгосударственными противоречиями. Так, болгарско-турецкие отношения в 1985 - 1991 гг. эволюционировали от острого конфликта, спровоцированного “возродительным прхщесом” к стабилизации политического диалога. Болгарская внешняя политика в это время ориентировалась на защиту национальных интересов в регионе.

Ключевые слова: Болгария, СССР, США, Западная Европа, Балканы, внешняя политика, сотрудничество, болгарско-турецкий конфликт, НАТО, СЭВ.

SUMMARY

Ivanov Y. V. The evolution of Bulgarian foreign policy in 1985 - 1991. - Manuscript.

The dissertation for Candidate's of Historical Science Degree on speciality 07.00.02 - World History. - Odessa Ilya Mechnikov National University. - Odessa, 2007.

The dissertation is dedicated to Bulgarian foreign policy in the 1985 - 1991. Research is lead according to the analysis of wide range of sources from the Central Archive of Republic Bulgaria, Diplomatic Archive of Foreign Ministry of Republic Bulgaria and also published sources and literature.

The evolution of foreign policy of Bulgaria is complex explored in 1985 - 1991, its is selected basic phases: 1985 - 1987, 1988 - 1989 and 1990 - 1991. Development of relations of country is lighted up in political, economic and scientific spheres with the leading states of the world: USSR, USA, Germany, France, Great Britain and other. It is drawn a conclusion, that during the given period the Bulgarian foreign policy has entered in a phase of transition from socialist system to the western zone of influence. The included of Bulgaria in the western affected zone is related to the action of economic, political and international factors which urged on a country to integration in EU and NATO. Traced on the evolution of foreign policy of Bulgaria on Balkan, intergovernmental contradictions, which influenced on the foreign-policy course of country, cooperation of the Balkan states.

Key words: Bulgaria, USSR, West Europe, Balkans, foreign policy, cooperation, Bulgarian-turkish conflict, NATO, COMECON.

Підписано до друку 01.08.2007.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 291.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
м. Одеса, вул. Преображенська, 24, к.13.
Тел./факс: (048) 726-96-82, 726-98-82, (0482) 37-14-25.
www.fotoalbum-odessa.com